

De drie Nederlandse *Batia* soorten met gele voorvleugels (Lepidoptera: Oecophoridae)

B. J. LEMPKE

LEMPKE, B. J., 1988, THE THREE NETHERLANDS *BATIA* SPECIES WITH YELLOW FORE WINGS (LEPIDOPTERA: OECOPHORIDAE). - *ENT. BER., AMST.* 48 (11): 169-174.

Abstract: The differences and distribution of *Batia lambda* (Donovan), *B. internella* Jäckh and *B. lunaris* (Haworth) in The Netherlands are discussed. *B. lambda* and *B. internella* occur locally in the east and south of the country, principally, but not exclusively, in wooded surroundings where broom grows. *B. lunaris* is widely distributed especially in sandy districts.

Instituut voor Taxonomische Zoölogie, afd. Entomologie, Plantage Middenlaan 64, 1018 DH Amsterdam.

Inleiding

Oorspronkelijk was het mijn bedoeling alleen *Batia lambda* en *B. internella* te bespreken omdat de nomenclatuur van deze twee soorten in de naamlijst van Nederlandse vlinders (Lempke, 1976) niet correct blijkt te zijn. De soortnamen van de twee andere Nederlandse *Batia*-soorten hebben nooit tot moeilijkheden geleid. Toch bleek het nodig ook *B. lunaris* in de bespreking te betrekken, in verband met mogelijke verwarring van deze soort met *B. internella*. Daarom volgt hieronder eerst de geschiedenis van de twee eerstgenoemde soorten in Nederland, daarna een bespreking van de drie soorten met gele voorvleugels volgens de nu bekende gegevens. Daar de soorten naar uiterlijke kenmerken niet moeilijk te onderscheiden zijn, worden geen afbeeldingen van genitaliën gegeven. Wie ze voor controle toch denkt nodig te hebben vindt de afbeeldingen ervan met de correcte namen in Jäckhs publicatie van 1972.

De gebruikte afkortingen zijn: ITZ voor Instituut voor Taxonomische Zoölogie (Zoölogisch Museum), Amsterdam en RMNH voor Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Leiden.

Geschiedenis

Oorspronkelijk was slechts één gele soort uit Nederland bekend, namelijk *Batia lunaris* (Ha-

worth). In 1876 vond Snellen bij Heeswijk (ten ZO van 's-Hertogenbosch) een aantal exemplaren van een fraai vlindertje dat drie jaar later (De Graaf & Snellen, 1879) als nieuw voor de fauna bekend gemaakt werd onder de naam *Lampros lambda* Donovan. Sindsdien is de vlinder onder deze soortnaam bekend gebleven, zij het onder diverse genusnamen: *Oecophora* Latreille (Snellen, 1882), *Borkhausenia* Hübner (Lycklama à Nijeholt, 1927, in navolging van Rebel, 1901), *Batia* Stephens (Lempke, 1976, in het spoor van Pierce & Metcalfe, 1935). Sinds het begin van de zeventiger jaren wordt de laatste genusnaam nu algemeen gebruikt.

In 1937 verzamelde Jäckh in het gebied van de Midden-Rijn in de nabijheid van de Loreley. Onder de gevangen vlinders bevond zich ook een toen nog als *Borkhausenia* aangeduide soort die duidelijk verschilde van wat hij als *B. lambda* uit de omgeving van Bremen kende: andere tekening, andere genitaliën en groter. Om het laatste kenmerk beschreef hij deze soort in 1942 als *B. magnatella*.

Toen in 1951 het 9de Internationaal Entomologisch Congres te Amsterdam gehouden werd, bezocht Jäckh in gezelschap van Benthinck het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden. Ook daar werden twee Nederlandse exemplaren van de grote soort



Fig. 1. *Batia lambda* (Donovan). ♂, Swalmen, 30.vi.1951, A. Diakonoff leg., coll. RMNH. (× 6. Foto J. Huisenga).

aangetroffen. Logisch dus dat Bentinck daarna *B. magnatella* als nieuw voor de fauna vermeldde (1952, 1958). Intussen bleef Jäckh zich met het genus *Batia* bezighouden. Inmiddels was hem na vergelijking met Engels materiaal gebleken dat de echte *lambda* van Donovan niet de kleinere soort is maar juist de grotere. Wat op het continent voor *lambda* doorging was in werkelijkheid een nog onbeschreven soort. In een uitgebreid artikel over het genus *Batia* beschreef Jäckh (1972) die nu als *Batia internella*. De correcte nomenclatuur voor de twee soorten is dus: voor de grote soort *Batia lambda* (Donovan) (= *magnatella* (Jäckh)) en voor de kleinere *B. internella* Jäckh (= *lambda* sensu Snellen et auctt.).

Batia lambda (Donovan)

(fig. 1)

Vleugels breder dan bij de beide kleinere soorten. Langs de voorrand van de voorvleugels een smalle donkere bestuiving, langs de achterrand een wat bredere roodachtige band die bijna tot aan de binnenrand reikt. Aan de binnenrand basaal geen roodachtige vlek of bestuiving, distaal een schuin staande aan de voet sterk verbrede zwarte vlek die aan het boven-einde de daar iets verbrede rode band raakt. Achtervleugels donkergrijs. Thorax geel. Spanwijdte 17-21 mm.

Verspreiding

De vlinder is in hoofdzaak bekend van de pleistocene zandgronden. In Noord-Brabant lijkt hij minder voor te komen dan *B. internella* terwijl hij daarentegen in Limburg veel verbreider is dan deze soort. Vindplaatsen: Dr.: Uffelde, 1982 (B. van Aartsen); Ov.: Zandberg bij Losser, twee exemplaren in 1986 (J. Koster); Gdl.: 't Woold bij Winterswijk, 1985 (J. Lucas); Groesbeek, 1982 (A. Cox); NB: Breda, Mastbos, 1881 (F. Heylaerts, in RMNH); Stratum (Eindhoven), 1985 (A. Schreurs); Lbg.: Mook, alle jaren van 1984 tot en met 1987, samen tien exemplaren (A. Cox); Well, 1986, zes exemplaren (G. Langohr); Swalmen, 1951 (A. Diakonoff, in RMNH); Meinweg, 1976, Herkenbosch, 1976 (beide G. Langohr, in ITZ); Schinveld, 1982 en '85, Brunssumer heide, 1983, Strijthagen, 1986 (alle A. Schreurs); Vijlen, 1980 (B. van Aartsen), 1981 (G. Langohr, A. Schreurs).

Vliegtijd: half juni tot half augustus, het meest in de derde decade van juni en in juli. De nu bekende uiterste data zijn: 15.vi.-14.viii.

Van Denemarken vermeldt Palm (1978) slechts twee vondsten van Bornholm. Jäckh kende geen vangsten in het omringende Duitse gebied. De Prins (1983) vermeldt de soort uit België. Jacobs (1950, 1978) schrijft dat *lambda* in Engeland ten zuiden van Norfolk



Fig. 2. *Batia internella* Jäckh.
♂, Heeswijk, 13.vii.1876, P. C.
T. Snellen leg., coll. RMNH. (×
6. Foto J. Huisenga).

voorkomt en vooral bekend is van Wight en het New Forest (in Hampshire). De vlinder is verder gemeld uit het midden, westen en zuiden van Europa. Na de tweede publikatie van Jäckh (1972) is *lambdella* nog bekend geworden uit Spanje en Portugal (Vives Moreno, [1986], 1985) en uit Europees Rusland (L'vovskij, 1981).

Biologie

Onze kennis over de levenswijze van de rups danken we aan Barrett (1879). Op een plaats aan de zuidkust van Wales zag hij in juli 1877 een aantal exemplaren van de vlinder vliegen boven geel-bruine dode takken van gaspeldoorn (*Ulex europaeus* L.). Het volgende voorjaar ging hij daar heen om te zoeken naar de rupsen.

In de grotere dode takken vond hij talrijke rupsen van *Oecophora bractella* (Linnaeus), waarvan de aanwezigheid duidelijk zichtbaar was door kleine stukjes vraat aan de buitenkant van de takken. In de kleinere takken en twijgen trof hij slanke en naar verhouding lange rupsen aan. Deze bleven dooreten tot eind mei en zelfs begin juni. Ze maakten gangen onder de schors die gevuld waren met excrementen en verpopten daar tenslotte. Aan de buitenkant was van hun aanwezigheid niets te zien. Uit een grote bundel meegenomen takken verscheen later vanaf 20.vi een aantal vlinders van *lambdella*.

Overigens is gaspeldoorn zeker niet de enige voedselplant van de rups. Jäckh (1972) vond de vlinders altijd bij groeiplaatsen van brem (*Sarothamnus scoparius* (L.) Wimm. ex Koch), bezemstruik (*Spartium junceum* L., bij ons een aan brem verwante sierheester uit Zuid-Europa) „en andere bremsoorten”. B. van Aartsen klopte een exemplaar uit een grote bos brem bij Vijlen. Van verschillende andere Limburgse vindplaatsen werd opgegeven dat in de nabijheid ervan brem stond, maar van andere dat die plant er juist ontbrak. Verdere waarnemingen zijn dus wel gewenst.

Batia internella Jäckh (fig. 2)

Voorvleugels in vorm tussen *lambdella* en *Batia unitella* staand, smaller dan bij de eerstgenoemde en breder dan bij de andere. Langs de voorrand een duidelijk afstekende smalle donkere bestuiving tot ongeveer 2/3 vanaf de basis. Voor de achterrand (die schuiner verloopt dan bij *lambdella*) een vrij brede roodachtige band die bijna tot aan de binnenrand loopt. Aan de binnenrand basaal geen roodachtige vlek of bestuiving. De distale zwarte vlek is langer en smaller dan bij *lambdella* en ligt over zijn hele lengte tegen de rode achterrandsband aan waardoor hij ook schuiner staat. Achtervleugels lichtgrijs. Thorax geel.

In grootte staat *internella* tussen beide andere soorten in: spanwijdte 9-12 mm.

Verspreiding

De vlinder komt in hoofdzaak voor op de pleistocene zandgronden in het oosten en zuiden van het land en wordt in de regel slechts in klein aantal aangetroffen. Vindplaatsen: Dr.: Lheebroek, 1982 (G. Langohr); Hollandse Veld, 4.vii.1986 (M. Jansen). Gdl.: Assel, 1980 (B. van Aartsen); Heerde, 1979 (J. Wolschrijn); Lochem, 1902 (D. ter Haar, ITZ); Leeuwen, 1918 (P. Schuyt, ITZ). Utr.: De Bilt, 1918, 1920 (B. Bouwman, ITZ), 1938 (G. Bentinck, RMNH). ZH.: Schelluinen, 1961 (J. Lucas); NB.: Hoogerheide, 1984 (J. Asselbergs); Ginneken, 1928 (D. Geijskes, RMNH); Sint Michielsgestel, 1918 (P. Schuyt); Heeswijk, 1876, zeven exemplaren (P. Snellen, zes in RMNH, één in ITZ); Nijnsel, 1985, Best, 1983, 1986, Eindhoven, 1970, 1977, 1983, Nuenen, 1986 (alle H. van der Wolf). Lbg.: (omgeving van) Venlo, negen exemplaren, 2-5.vii, geen jaartal (A. van den Brandt, ITZ); Gulpen, 1902 (verzamelaar onbekend, in ITZ).

Voorzover nu bekend is duurt de vliegtijd van begin juni tot begin augustus. De hoofdvliegtijd valt in juli. De uiterste data zijn 7.vi en 3.viii.

Evenals de vorige soort is ook *internella* in Denemarken alleen bekend van Bornholm, maar het aantal vindplaatsen daar is groter en plaatselijk kan de vlinder er zelfs gewoon zijn. Jäckh (1972) vermeldt de vlinder uit Noord-Duitsland (omgeving van Bremen, Oldenburg) en dan pas weer uit Hessen en zuidelijker. De Prins (1983) kende hem niet uit België. *B. internella* ontbreekt op de Britse eilanden. Uit Midden- en Zuid-Europa noemt Jäckh nog: het zuidwesten van Frankrijk, Zwitserland, Italië en Hongarije.

Biologie

Hiervan is weinig met zekerheid bekend. Palm (1978) schrijft, dat de vlinder in de namiddag en in de schemer vliegt, maar hij komt ook op licht. Jäckh (1972) vond hem in de periode 1930-1936 op de Achiemer heide bij Bremen talrijk op de stammen van dennen, terwijl aan



Fig. 3. *Batia lunaris* (Haworth). ♂, t Harde, 26.vii.1984, B. van Aartsen leg. et coll. (× 6. Foto J. Huisenga).

de bosrand brem groeide, maar Van Aartsen ving hem bij Assel tegelijk met diverse exemplaren van *lunaris* in een gebied waar brem volkomen ontbrak. De rups, die overigens zelf nog onbekend is, heeft dus waarschijnlijk verschillende voedselplanten.

Batia lunaris (Haworth)

(fig. 3)

Voor- en achtervleugels smaller en spitzer dan bij de beide andere soorten. Grondkleur van de voorvleugels iets donkerder dan bij *internella*, niet zelden dun fijn zwart bestoven, vooral langs de middenader. De donkere soms roodachtige bestuiving langs de voorrand is sterker ontwikkeld dan bij de twee andere soorten. Langs de zeer schuin verlopende achterrand een brede roodachtige band. Aan de basis van de binnenrand een roodachtige vlek of bestuiving, die tot de achterrand kan doorlopen. De distale zwarte vlek zeer smal. Thorax bij verse exemplaren geel, maar bij oudere zijn de gele haren vaak geheel verdwenen en is de thorax zwartachtig. Alleen de kleine tegulae (schouderdeksels) of de randen ervan blijven dan soms nog geel. Dit verklaart ook de tegenspraak bij Jacobs. Hij beeldt de vlinder af met een gele thorax, maar in de tekst staat dat die „dark blackish brown” is. Achtervleugels donker grijs tot zwartachtig.

B. lunaris is de kleinste van de drie soorten. Spanwijdte: 7,5-11 mm, bij de meeste exemplaren 9 of 10 mm.

Verspreiding

Met uitzondering van de noordelijke provincies en Flevoland is *lunaris* uit alle acht andere provincies bekend. Het best is de soort vertegenwoordigd in Noord-Brabant en Limburg. Het merendeel van de vindplaatsen ligt op de zandgronden en in het Krijtdistrict, maar de vlinder is ook op een paar plaatsen in het Fluviaal district en het Hafdistrict aangetroffen.

Vindplaatsen. Ov.: Denekamp, Oldenzaalse veen. Gdl.: Nunspeet, 't Harde (talrijk, B. van Aartsen), Heerde, Assel, Apeldoorn, Eerbeek, Twello, Ooypolder, Nijmegen, Ubbergen (flinke serie, H. J. Lycklama à Nijeholt, in ITZ). Utr.: Soest, Lage Vuursche, Zeist, Leersum. NH.: Callantsoog, Zwanenwater, Overveen (serie, G. Bentinck, in RMNH), Oostzaan, Amsterdam, Muiden, Hilversum (lange serie, C. Doets, in RMNH). ZH.: Lexmond, Den Haag, Oostvoorne. Zl.: Domburg. NB.: Bergen op Zoom, Hoogerheide, Ginneken, Ulvenhout, Drunen, Berghem, de Rosep (Oisterwijk), Liempde, Best, Malpie (Valkenswaard), Soerendonk. Lbg.: Molenhoek (Mook), Meinweg, Vlodrop, Echt, Geulle, Meerssen, Kannerbos, Schinveld, Brunssumer heide, Eygelshoven, Kunderberg, Wrakelberg, Kerkrade, Simpelveld, Elzetterbos, Savelsbos, Vjilen, Holset.

Vliegtijd begin juni tot de tweede decade van augustus, de meeste exemplaren in de derde decade van juni en in juli, een abnormaal vroeg exemplaar van Meinweg, 4.v.1983 (A. Schreurs). De nu bekende uiterste normale data zijn 4.vi en 10.viii.

De soort is niet bekend uit Denemarken en het noorden van Duitsland. Jäckh noemt hem wel uit Rheinland. Grabe (1955) schrijft dat *lambdella* de meeste jaren in het Ruhrgebied ontbreekt, maar soms zeer talrijk is, vooral in dennenbossen. De Prins (1983) vermeldt de vlinder uit België. In Groot-Brittannië plaatselijk gewoon in de zuidelijke helft van Engeland (Jacobs, 1950, 1978). Zie verder voor de verbreiding in Europa, Klein-Azië, Noord-Afrika en de Verenigde Staten Jäckhs artikel van 1972, waaraan nog toegevoegd kan worden:

Spanje (Vives Moreno, [1986] 1985) en Europees Rusland (L'vovskij, 1981).

Biologie

In 1888 publiceerde Chrétien een interessant artikel waarin hij de biologie en de drie eerste stadia van de soort beschreef. Hij vond de rupsen op oude verwerende houten palen waarop zich tussen de los rakende stukjes hout schimmel ontwikkeld had. Op dat hout trof hij spinseltjes aan waaraan kleine zwarte en groenachtige korreltjes zaten, de excrementen van een rups die zich onder het spinseltje moest bevinden. Uiteindelijk bleek deze tot *Batia* (toen natuurlijk *Oecophora*) *lunaris* te behoren.

Chrétien slaagde erin de volledige levensloop van de soort vast te stellen. Het ♀ legt de geelachtig grijze ovaalvormige eieren in kleine groepjes op een schimmeldraad of op het hout. Na ongeveer drie weken komen ze uit. Het rupsje kruipt dan in de schimmeldraden waarmee het zich voedt en maakt het spinselmatje waaronder het zich verbergt. Na de overwintering is het in mei volwassen. Het is dan 12 à 13 mm lang, grijs-bruin, met glanzend zwart kopkapsel en glanzend zwart-bruin halsschild. Op alle andere 11 ringen staan twee bruine dwarsbanden. De pop is glanzend kastanjebruin met verbrede cremaster zonder haak. Op de bijgevoegde figuur zijn ei, twee middenringen van de rups met op elk de twee bruine banden, en het distale uiteinde van de pop met de korte cremaster afgebeeld.

Ford (1949) zegt dat de rups van oktober tot april onder dode schors van appel, meidoorn en witte acacia (*Robinia pseudo-acacia* L.) leeft. Emmet [1979] herhaalt deze voedselplanten maar voegt er nog dood hout (omheiningen enz.) aan toe. Dat het uiteindelijk om de schimmel ging werd echter niet opgemerkt.

Behalve de drie in dit artikel behandelde *Batia*-soorten wordt in de Naamlijst nog een vierde vermeld: *Batia unitella* (Hübner). Uiterlijk wijkt deze volkomen van de andere drie af: de voorvleugels zijn eenkleurig bruin, bij de meeste exemplaren zelfs donkerbruin, terwijl de achtervleugels nog donkerder zijn of zelfs

zwart. Jäckh (1972) behandelt de soort niet, maar vermeldt dat de genitaliën van *unitella* sterker verschillen van de vijf door hem genoemde Europese *Batia*-soorten dan bij deze onderling het geval is. Dat is ook duidelijk zichtbaar in de genitaalfiguren die Pierce & Metcalfe (1935) geven van de drie Britse soorten, reden waarom ze *unitella* niet in *Batia* plaatsen, maar in *Borkhausenia*. Dit is echter door geen van de latere auteurs overgenomen.

Tot slot weer mijn dank aan alle verzamelaars die mij de gegevens van hun collectie ter beschikking stelden.

Literatuur

- BARRETT, C. G., 1879. On the habits of *Oecophora lambdella*. – *Ent. mon. Mag.* 16: 37.
- BENTINCK, G. A., 1952. Nieuwe en zeldzame Lepidoptera in 1951 en eerder. – *Tijdschr. Ent.* 95: cxiii-cxiv.
- BENTINCK, G. A., 1958. Faunistische aantekeningen betreffende Nederlandse Lepidoptera. – *Tijdschr. Ent.* 101: 47-50.
- CHRÉTIEN, P., 1888. Autour d'un piquet. – *Naturaliste* (2) 10: 119.
- EMMET, A. M., [1979]. *Guide to the smaller British Lepidoptera*: 1-271. The British Entomological and Natural History Society, London.
- FORD, L. T., 1949. *A Guide to the Smaller British Lepidoptera*: 1-230. The South London Entomological and Natural History Society, London.
- GRAAF, H. W. DE & P. C. T. SNELLEN, 1879. Microlepidoptera nieuw voor de fauna van Nederland. – *Tijdschr. Ent.* 22: 127-132.
- GRABE, A., 1955. Kleinschmetterlinge des Ruhrgebietes. – *Mitt. Ruhrlandmus. Stadt Essen* 177: i-xv, 1-159.
- JACOBS, S. N. A., 1950. The British Oecophoridae (part 1) and allied genera. – *Proc. Trans. s. Lond. ent. nat. Hist. Soc.* 1948-1949: 121-141, pl. VIII. (p. 135).
- JACOBS, S. N. A., 1978. The British Oecophoridae (part 1) and allied genera. In: *Illustrated papers on British Microlepidoptera*: (i-iv), 1-170, pl. 1-12. Brit. ent. nat. Hist. Soc. (p. 96-114, pl. 9).
- JÄCKH, E., 1942. Die Microlepidopteren-Fauna des rechtsseitigen Mittelrheintales nebst Beschreibung von *Borkhausenia magnatella* spec. nov. (Lep., Gelechiidae). – *Z. wien. Ent. Ver.* 27: 179-199, fig. 3, pl. xi, fig. 1-3.
- JÄCKH, E., 1972. Die Gattung *Batia* Stephens, 1834, s. str. (Lep., Oecophoridae). – *Redia* 53: 331-345, 5 pln.
- LEMPKE, B. J., 1976. Naamlijst van de Nederlandse Lepidoptera. – *Bibl. k. ned. natuurh. Veren.* 21: 1-100.
- L'VOVSKIJ, A. L., 1981. Oecophoridae – Širokotryl'e moli. – *Opred. Faune SSSR* 130: 560-638.
- LYCKLAMA À NIJEHOLT, H. J., 1927. *Naamlijst van de Nederlandsche Microlepidoptera*: 1-30. (priv. ed.).
- PALM, E., 1978. De danske Oecophoridae. – *Lepidoptera Kbh.*, extra nr. 4: 1-100, 16 pln.
- PIERCE, F. N. & J. W. METCALFE, 1935. *The genitalia of the tineid families of the Lepidoptera of the British Islands*: i-xxii, 1-116, 68 pln. Oundle, Northants (priv. ed.). (p. 30, 31, pl. xvi, xvii).
- PRINS, W. O. DE, 1983. Systematische naamlijst van de Belgische Lepidoptera. – *Entomobrochure* 4: 1-87.
- REBEL, H., 1901. Pyralidae-Micropterygidae. In: *Catalog der Lepidopteren des palaearctischen Faunengebietes* (O. Staudinger & H. Rebel eds) 2: 1-386. R. Friedländer & Sohn, Berlin.
- SNELLEN, P. C. T., 1882. *De vlinders van Nederland 2. Microlepidoptera*: i-xiii, 1-1189, 14 pln. E. J. Brill, Leiden.
- VIVES MORENO, A., [1986] 1985. Lista sistemática y sinonímica de la familia Oecophoridae Bruand, [1851], de España y Portugal, con la descripción de nuevos géneros y especies (Lepidoptera: Gelechioidea). – *Shilap Revta lepid.* 13 (52): 251-270. (p. 256).

Geaccepteerd 20.xii.1987.